

LA REPÚBLICA DELS MESTRES, UN SOMNI TRENCAT

Per Francisco del Caño Pozo, mestre i investigador sobre l'escola republicana a Espanya.

Ensenyar a llegir és encendre un foc; cada síl·laba que es lletreja una espurna

Magdalena de Santiago Fuentes Soto
(Citada per Almudena Grandes a *La insígnia*)

El desig del poble espanyol per assolir els nivells de modernitat de les democràcies europees, per tal de sortir del retard històric que patia a les primeres dècades del segle XX, es va concretar amb l'arribada de la Segona República. La principal aspiració dels republicans fou transformar el país fins a aconseguir que Espanya esdevingués una autèntica democràcia. I molts dels seus dirigents consideraven que això no seria possible mentre la majoria dels ciutadans estiguessin condemnats a una perpètua ignorància. La necessitat d'acabar amb l'analfabetisme es convertí en un clam, tots els ajuntaments demanaven al Govern republicà la construcció d'escoles "convençuts, no pas sense fonament, que ha arribat el moment de redimir Espanya per l'escola"². L'impuls fet a la Reforma Educativa per la Segona República queda reflectit a la frase que adorna el pati de la casa natal de Niceto Alcalá-Zamora, president de la República, "El motor de la democràcia és un poble educat".

Davant aquest anhel de modernització de les classes populars, sorgeixen de seguida les reticències de les classes dominants a cedir els ressorts i els mecanismes del poder. L'aprovació de la Constitució de 1931 provocà nombroses tensions que van cristal·litzar en postures cada cop més allunyades. Les reformes educatives, econòmiques, militars, socials i estructurals, el desenvolupament dels processos d'autonomia de Catalunya i del País Basc, la declaració de la laïcitat de l'Estat i la pèrdua de poder de l'Església catòlica ven generar enormes polèmiques i enfrontaments entre els republicans i els sectors més conservadors, representants de l'antic règim, que les consideraren "revolucionàries". El

triomf del Front Popular al febrer de 1936 catalitzà les reaccions conservadores i provocà el cop militar que desembocà en la Guerra d'Espanya.³

La sublevació militar del 18 de juliol de 1936 sorprengué el magisteri republicà a l'inici de les vacances d'estiu. Les escoles havien tancat i nombrosos docents eren als seus llocs d'origen. A l'expectativa davant el resultat de la sublevació, no sabien que aleshores s'iniciava una cadena de represàlies físiques i socials sobre els qui havien estat fidels als ideals republicans. Tampoc no s'imaginaven que començava l'etapa més trista de la seva vida. Els qui no foren assassinats durant les primeres setmanes van patir una de les més terribles purgues professionals.

Per entendre la violència que van exercir els militars colpistes hem de tenir ben presents les directives elaborades pel general Mola durant la preparació del cop d'estat:

Se tendrá en cuenta que la acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades o sindicatos no afectos al movimiento, aplicándoles castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas (Sánchez, 2013, p.343).

D'altra banda, el Ban de Guerra publicat pel general Franco, un cop al capdavant de l'exèrcit africà, especificava:

Se trata de restablecer el imperio del orden dentro de la República, no solamente en sus apariencias o signos exteriores, sino también en su misma esencia [...]. El restablecimiento de este principio de autoridad, olvidado en los últimos años, exige inexcusablemente que los castigos sean ejemplares, por la seriedad que se impon-

drán y la rapidez que se llevarán a cabo sin titubeos ni vacilaciones (Tetuán, 18 de juliol de 1936).⁴

Finalment, les declaracions del portaveu de premsa del Quarter General de Mola i, posteriorment, de Franco, l'aristòcrata i terratinent, capità Gonzalo de Aguilera Munro, comte d'Alba de Yeltes al periodista americà H. Knickerbocker, publicades al diari *Washington Times* el 10 de maig de 1937, demostren la brutalitat del règim feixista i la seva concepció de l'escola:

En matarem 50.000 a Madrid. I vagin on vagin en la seva fugida Azaña, Largo Caballero i tota aquesta gent, els agafarem i els matarem fins al darrer home encara que ens costi anys seguir-los la pista pel món [...] és una guerra de races, no pas una guerra de classes. Vostè no ho entén perquè no s'adona que a Espanya hi ha dues races, una d'esclava i una de dominant. Aquests rojos, del president Azaña o els anarquistes, són tots esclaus. El nostre deure és tornar a posar-los al seu lloc... sí, posar-los cadenes de nou [...] Hem de destruir totes aquestes escoles que l'anomenada República creà per ensenyar els esclaus a rebel·lar-se. Les masses en tenen prou amb saber llegir tot just el que fa falta per entendre les ordres. (Arias, 2013, p.162).

En relació amb els assassinats de docents no hi ha estudis generals que ens aportin dades fiables. Tan sols disposem de referències parcials ja que la majoria de les morts no consten als registres civils i han de considerar-se com a persones desaparegudes. A l'estudi de F. Morente, s'hi informa de més de quaranta docents assassinats a la província de Lleó, trenta-dos a Burgos i trenta-tres a Saragossa. També apareixen uns altres trenta docents assassinats a la província de Còrdova estudiats per M. Morente (2011) i, finalment, cal destacar els seixanta-un de comptabilitzats a la investigació de J. M. Márquez a la província de Sevilla.

Altrament, pel que fa a la repressió i les posteriors represàlies patides pels docents, els expedients conservats a l'Arxiu General de l'Administració d'Alcalá d'Henares ofereixen dades molt reals sobre la depuració i les sancions imposades. Segons l'estudi fet per F. Morente (2001), el nombre de depurats entre el magisteri d'ensenyament primari, el professorat d'ensenyament secundari i l'universitari, com també la inspecció educativa, estaria a l'entorn dels 60.000. Una quarta part, és a dir entre 15.000 i 16.000, foren sancionats, dels quals uns 6.000 apartats definitivament de l'ensenyament, uns altres 6.000 traslladats forçosament de localitat i uns 3.000 suspesos de sou i feina entre un mes i dos anys. Tots inhabilitats per a càrrecs directius, com uns altres 2.000 que només reberen aquesta sanció.

Unes dades que corroboren que les autoritats franquistes consideraren el magisteri com el res-

Concepción Rodríguez amb

ponsable "d'inocular el virus de la República", cosa que fou prou causa perquè militars colpistes i nous dirigents justifiquessin els assassinats i el vergonyós procés de depuració iniciat. A més de clausurar centres d'ensenyament, sobretot instituts, eliminar les Missions Pedagògiques i prohibir les metodologies i l'ensenyament actiu de l'Escola Nova, saquejaren les biblioteques i en cremaren els llibres, talment com a l'Alemanya nazi. Immediatament els assassinats, les represàlies, les sancions i les actuacions administratives s'executaren de forma brutal, tot conformant un ambient de repressió que, en paraules de F: Moreno (2016, pp. 14-16), anà molt més enllà que una "repressió. [Foren] crims de caràcter internacional, crims contra la humanitat, genocidi i crims de guerra. Davant l'enormitat de la destrucció de l'obra educativa republicana, cal analitzar quins foren les causes per les quals el franquisme desplegué aquesta terrible repressió.

LA MALA LLAVOR

El dia 16 d'abril de 1931, dos dies després de la proclamació de la Segona República, Rodolfo Llopis, futur director d'Ensenyament Primari del Mi-

els seus companys de claustre des instituts Aguilar y Eslava i Niceto Alcalá-Zamora.

nisteri d'Instrucció Pública, publicava a la premsa madrilenya un breu article titulat "L'Escola i el Poble. Allò que farà la República", en el qual afirmava que:

La República ha de sembrar escoles per tots els pobles i viles espanyoles. I cada escola ha de ser l'autèntica cèl·lula rural de la República. I a l'entorn de l'escola ha de girar la vida del poble. L'Escola ha de ser la Llar infantil durant el dia i la Casa del Poble durant la nit. El mestre en aquesta hora històrica, alliberada la consciència i fraternitzant amb el poble, ha de forjar els lluitadors que necessita la República espanyola. I els forjarà. (Crisol, 16-IV-1931).

Una dies després, el 28 d'abril, el pedagog i editor Lorenzo Luzuriaga⁵ publicava al mateix mitjà de difusió un article titulat "Crida al Magisteri Republicà" que finalitzava:

[...] Serà demanar molt que els mestres espanyols esdevinguin també els eixos principals de la nostra República?

El magisteri hispànic ha de respondre amb tot el seu entusiasme a la crida de la República. El gran exèrcit de prop de quaranta mil homes que el forma s'ha de posar lleialment al seu servei. És cert que el magisteri ha patit moltes privacions i ha fet molts sacrificis els darrers anys, però no és pas ara l'hora de les reivindicacions. Els mestres, com la resta d'espanyols, no hem de demanar res ara, sinó, ben al contrari, oferir tot el que tenim, amb coratge i entusiasme, sense cap reserva ni rebaixa. La República se salvarà, a la fi, per l'escola. Tenim davant nostre una obra esplèndida, magnífica. Doncs, posem-nos-hi. Amunt el magisteri republicà! (Crisol, 28-IV-1931).

En aquestes circumstàncies, el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, sota la direcció de Marcelino Domingo, dedica els primers mesos a desenvolupar i aprovar nombrosos decrets i normativa educativa, en els quals es regulava el bilingüisme a Catalunya, es reorganitzava el Consell d'Instrucció Pública, es creava el Patronat de Missions Pedagògiques, es regulava l'ensenyament de la religió a les escoles, s'establien els consells escolars, es creaven escoles i s'augmentava el nombre de mestres, entre d'altres.⁶

Amb aquest desenvolupament legislatiu es constata l'esforç ingent dels dirigents de la Segona República per crear un sistema educatiu a l'altura dels països europeus, amb la finalitat que el poble espanyol superés l'analfabetisme i la ignorància, i, alhora, estructurar un model d'escola basat en quatre principis pedagògics: única, activa, pública i laica; preceptes del tot oposats al sistema educatiu que pretenia substituir, fonamentat en una instrucció dividida, passiva, privada i confessional.

Si en alguna cosa va destacar la Segona República en el seu projecte educatiu fou en el valor afegit que atorgà als docents. Probablement, la millor manera d'expressar aquesta idea apareix a l'article de Lorenzo Luzuriaga "El problema de l'Escola Única. La possible solució espanyola", on afirmava:

La República espanyola, que és la República més nova d'Europa en el temps, ho ha de ser també en esperit, a la qual cosa contribuirà sobretot la mena d'educació i d'escola que s'adopti. A la República francesa se l'ha anomenat irònicament, en algun moment, la República dels professors; a l'espanyola se l'hauria de poder anomenar, en una altre sentit, si més no en aquests primers anys, la República dels mestres (Crisol, 29-VI-1931).

Simultàniament, sota l'impuls de la *Institución Libre de Enseñanza* i la influència del model d'Escola Única proposat per Luzuriaga des de les pàgines de la *Revista de Pedagogía*⁷, es produí un canvi profund en el procediments metodològics utilitzats a les escoles, en afavorir-se la generalització de les noves

metodologies, englobades en el que es coneixia com Escola Nova.

La sublevació militar sorprenué el magisteri republicà a l'inici de les vacances. No sabien que s'iniciava una cadena de represàlies físiques i socials terribles.

Diversos exemples de la influència d'aquestes noves metodologies les trobem en una recent investigació sobre la destrucció de l'obra educativa de la República a la localitat de Priego, a la província de Còrdova (del Caño, 2018).

En primer lloc, cal destacar l'opinió, pel que fa a l'ensenyament de la lectura i l'escriptura, del mestre nacional Carlos Pérez de Siles y Ruiz de los Mozos, en una "Impressió de Lectura"⁸ del llibre *La Salud y la Enfermedad*, redactat pel seu amic i metge local Alberto Rivadeneyra:

Quan el nen venia a l'escola (...) el mestre l'asseia davant d'un enorme cartipàs on hi havia totes les lletres de l'alfabet i, tant sí com no, la pobra criatura havia d'aprendre's de memòria tots aquells signes, incomprendibles i estranys a la seva edat.

Després de força temps de pesadíssimes temptatives passava a unir lletres per formar síl·labes, de manera que passaven dos o tres ans sense que el nen no hagués aconseguit res més que destorbar el seu desenvolupament mental. Gairebé alhora li donaven per omplir uns quaderns en els quals només es traçaven una sèrie interminable de pals i corbes, que feien en l'escriptura el mateix efecte que les lletres de l'alfabet en la lectura, fins que el nen quan arribava a ser capaç de raonar (cap als set anys), per procediments més autoinstructius que no pas educatius, començava a llegir, escriure i comptar. Afortunadament avui dia tot això ha passat a la història.

Pestalozzi, Herbat, Fröebel, foren els precursors d'una nova educació que no arribà a florir fins al primer terç del nostre segle.

La cèlebre doctora italiana Maria Montessori, en el seu "Mètode d'educació dels sentits"; el francès Cousinet, amb la seva "Pedagogia social"; el filòsof americà Dewey, i el no pas menys cèlebre doctor belga Decroly amb els seus centres d'interès, han estat els treballadors incansables que amb el seu inesgotable esperit d'amor a la infància i al bé social, han cultivat i posat en pràctica els nous mètodes de l'actual educació.

També hi apareix una referència del reconeixement i felicitació del Consell Escolar Municipal de Priego als docents Josefa Morilla Burgos y José Franquelo Ramos per la seva bona feina a les seves respectives escoles d'El Esparragal, la màxima recompensa que podien concedir els consells escolars. De forma sorprenent aquest reconeixement ha arribat als nostres dies, ja que el nom de Franquelo Ramos i el poblet d'El Esparragal figuren a la llista de *Pionniers du Mouvement Freinet*.⁹

Finalment, s'hi fa referència a algunes notícies a la premsa cordovesa de 1933-1936, recollides per Alcalá Ortiz (2002 i 2008), que descriuen activitats realitzades per l'alumnat emmarcades en les metodologies de l'Escola Nova:

El diari cordovès *La Voz*, al seu número 6028 del 17 de maig de 1935, a la pàgina 4, publica textualment a la secció "Ecos de la Provincia": "El mestre de l'escola de nens d'Esparragal (Còrdova), José Franquelo Ramos, ha iniciat la publicació d'un diari infantil amb el nom de Nuestra Escuela. El redacten i componen els alumnes i és una mostra excel·lent de l'aplicació de la tècnica Freinet en treballs viscuts, redactats, dibuixats i impresos pels nens. Al número d'abril hi ha els següents treballs: "Proteged a los pájaros", de Francisco Ruiz Sicilia; "Como se pillan los grillos" de Manuel Hinojosa; "Refranes" de Manuel Ballesteros; "Paseo escolar a Fuente Aljama" de Juan Jiménez Pérez; "El catorce de abril", de Francisco Baena Linares; "Los Mamíferos", de Manuel Ballesteros Carmoña, "En el campo", por Antonio Rodríguez Pérez; i "La Primavera", por José Ballesteros. (Adarve, n. 632, p.17).

Els alumnes de l'institut fan diverses excursions culturals pel terme municipal i un important acte cultural per celebrar el Dia del Llibre.¹⁰

La reacció a l'impuls de la Segona República en l'àmbit educatiu fou ràpidament activada per les elits conservadores i la jerarquia eclesiàstica, que veien com començaven a perdre el control social que exercien sobre la població amb aquella proposta d'escola laica, sense servituds cap a la religió.

Una de les primeres mesures contra la nova regulació de l'educació foren les protestes de la jerarquia catòlica pel Decret de 21 de maig, que feia obligatori el títol oficial de mestre per exercir com a tal, ja que la majoria de clergues i monges que impartien classes no el tenien. Posteriorment, s'hi afegí la Carta Pastoral Col·lectiva d'1 de gener de 1932 (Cuadros, 2019, pp.119-120), en què es reprovava i rebutjava la Constitució Republicana, que a l'article 48 establia la laïcitat de l'ensenyament públic, com també el "dret de les esglésies a ensenyar les respectives doctrines als seus establiments". Divuit mesos més tard, el 2 de juny de 1933, es publicava una altra Carta Pastoral

Alumnat de l'Institut de Segona Ensenyança acompanyat del President de la República.

contra la Llei de Confessions i Congregacions Religioses¹¹. Simultàniament a la publicació d'aquestes pastorals, als mitjans de comunicació més conservadors es desfermava una duríssima campanya contra la República.

Al novembre de 1933, la coalició de dretes formada pels radicals de Lerroux i els catòlics de la CEDA de Gil Robles guanyen les eleccions generals i s'inicia un clar retrocés en política educativa, ja que el nou govern va voler accontentar els sectors catòlics. Així doncs, aturen la construcció d'escoles¹² i inicien una contrareforma educativa: prohibeixen la coeducació a primària, secundària i escoles normals, suprimeixen la Inspecció Central i suspelen la inamobilitat en la destinació dels inspectors de primària. Fins i tot a la universitat suprimeixen la representació dels estudiants a claustres i juntes de govern. També se suprimeixen les institucions catalanes encarregades del desenvolupament autònom educatiu i són processats i empresonats Pompeu Fabra, Josep Xirau, Antoni Trias i Pujol i Bosch Gimpera, per als quals la fiscalia demanà cadena perpètua, si bé foren posats en llibertat al desembre de 1934 (Pérez, 2000).

Però no és fins al cop d'estat del 18 de juliol de 1936 que no es desfermen, amb una brutalitat inusual, les represàlies contra els representants dels

canvis educatius proposats per la República: el magisteri, el professorat i els intel·lectuals. Alhora, s'imposa una contrareforma educativa amb l'objectiu de destruir l'obra educativa republicana i imposar a les escoles, per la força de les armes, el nacionalcatolicisme. El resultat fou el retorn del control de l'educació a la jerarquia eclesiàstica i la substitució de les pedagogies de l'Escola Nova per les formes més retrògades a la investigació i l'ensenyament. A més, es prohibeixen i cremen llibres, manuals escolars i es tanquen una munió de col·legis, instituts i escoles professionals.

Finalment, d'acord amb el que estableixen les directrius elaborades pel general Mola i els bans de guerra publicats a Andalusia per Queipo de Llano i els caps militars de les diferents localitats, es desferma una intensa persecució de mestres afins als ideals republicans i molts són immediatament assassinats; d'altres, reclusos a la presó i gran part torturats.

ELS AFUSELLAMENTS

En la recent investigació sobre la repressió del magisteri a Priego de Còrdova, es fa referència a les memòries orals d'Antonio Barrón Yepes, oficial major de l'ajuntament, que, al matí del 13 d'agost de 1936 observà:

Grup Escolar Álvarez Cubero.

Havien tret de la presó uns divuit retinguts que foren assassinats als voltants dels horts de Monturque, entre els quals hi havia (...) dos mestres nacionals, Tomás Cortés Rodríguez (28 anys), amb escola a El Tarajal, a qui, segons expliquen, li negaren la confessió que havia demanat, i, Pedro Pareja Morales (29 anys), mestre de Zamoranos. (Cuadros, 2016, p. 260).

També s'hi recull l'assassinat a Cabra de Juan Pérez Fuentes, mestre rural nascut a Las Grajeras i pertanyent a Alcalá Real (Jaén), casat amb una dona de Priego i el fill del qual, Custodio Pérez, testimoni directe de la detenció i que actualment encara viu a Priego, ens ha donat la informació de la mort de son pare.

Dels dos mestres referits, Tomás Cortés Rodríguez, nascut el 16 de novembre de 1907 a Puebla de los Infantes (Sevilla), havia accedit als cursos de magisteri el 1933 i fou contractat com a interí durant el curs 33/34 a les Escuelas Graduadas Séneca, centre ubicat en un edifici incautat als jesuïtes i conegut popularment com les escoles de Sant Hipòlit de Còrdova, on exercí la docència al costat d'uns altres dos mestres que hi feien també els cursos i que també patiren la repressió, Juan García Lara, dirigent de la FETE cordovesa, afusellat a la mateixa ciutat el 17 d'agost de 1936, i Rafael Benavente Morales, depurat i sancionat amb suspensió de sou i feina durant

12 mesos, quan ja era a Villafranca de Còrdoba impartint docència.

A l'inici de 1935, Tomás Cortés ja feia de mestre en una escola de Monturque i al curs 35/36 ja consta a les actes del Consell Escolar Municipal de Priego la seva presa de possessió d'una plaça a l'acabada de crear Escola Unitària Mixta d'El Tarajal, ubicada en una antiga casa llogada per l'ajuntament i que també era on vivia el mestre, malgrat les lamentables condicions d'habitabilitat en què es trobava, tal com consta en diversos escrits enviats per Tomás Cortés a l'ajuntament, en els quals insistia en la urgent necessitat d'unes reformes.

No coneixem més detalls de la seva estada, però és força probable que fos afiliat al partit socialista i milités al sindicat FETE. A més, el sol fet d'assistir als cursos de magisteri ja el suposa proper als ideals humanistes republicans. D'altra banda, desconeixem les circumstàncies de la seva detenció, ja que no n'apareix l'expedient de la presó. No obstant, se n'ha trobat el certificat de defunció al Registre Civil de Priego, al qual fa referència F. Moreno (1983) i on consta la seva mort el 13 d'agost per ferida d'arma de foc. Així mateix, a les memòries d'Antonio Barrón s'hi afirma que fou tret de la presó el 13 d'agost i assassinat als horts de Monturque, juntament amb Pedro Pareja, un altre mestre de la localitat del qual tenim constància que el 17

d'agost fou traslladat a la Presó Provincial de Còrdova. Tots dos foren afusellats a Monturque i les seves restes no s'han trobat mai. A Tomás Cortés se'l considera com a desaparegut a les llistes de víctimes del franquisme.

Pedro Pareja Morales era natural del poblet de Zamoranos (1907), on passà l'infantesa. El seu pare, Pedro Pareja Povedano, mestre també que havia deixat un gran record al poble, tenia una germana monja i el germà gran de Pedro era capellà a la propera localitat de Carcabuey. En Pedro, el fill petit, era un bon estudiant que aprovà el batxillerat i pogué fer magisteri a l'Escola Normal de Jaén, on acabà els estudis el 1924 (Forcada, 2018). El curs 35/36 exercia com a mestre nacional a l'escola de la parròquia de Friolfe (Lugo) i quan acabà el curs tornà a Zamoranos a veure la família i per festejar amb una noia, Carmen Ortega Linares. Segons l'estudi de J. Cuadros (2019, p.160) era un jove amb ideals republicans i probablement afiliat al Partit Socialista.

En relació amb els assassinats de docents no hi ha estudis generals que ens aportin dades fiables, ja que la majoria de les morts no consten als registres civils.

Aquell mateix estiu esclata el cop militar del 18 de juliol i pel poble comencen a córrer els rumors que el seu nom és en una llista de gent d'esquerres feta per la Falange de Priego. Ramón Alba, regidor socialista de Priego, l'adverteix que a Priego "els falangistes estaven fent llistes i que havia pensat de marxar cap a la zona roja perquè hi figurava" (Forcada, 2018, citat a Cuadros, 2019, p.160) i uns dies més tard li arriba el requeriment per presentar-se davant la Comissió d'Informació i Investigació de la Falange de Priego.

Per una investigació recent (del Caño, 2018, pp.66-69), se sap per Antonio Palomar Nieto, veí i company de jocs de Pedrito, i per les memòries d'Isidoro Sánchez Povedano, que no veia gens clar presentar-se la Falange i que volia tornar a Friolfe, la seva escola. No era pas difícil passar a la zona republicana, a uns escassos cinc quilòmetres de terra de ningú entre pujols i rierols i se sap que nombroses persones van fugir durant aquests primers dies quan encara era relativament senzill arribar a la zona de Jaén.

Però les pressions familiars el feren desdir-se'n. Ningú no pensava que el fill del respectat mestre

de Zamoranos, pertanyent a una família tan coneguda i molt catòlica, amb un germà sacerdot i una tieta monja i que, a més, estava emparentada amb Balbino Povedano, metge personal de José Tomás Valverde, home fort del règim franquista a Priego, pogués córrer cap risc. Si bé no estan clares les motivacions, però probablement confiats de les relacions i el prestigi social de la família, el pare i el germà el convencen per presentar-se voluntari per a un intercanvi, malgrat que estava prohibit per l'exèrcit, i l'acompanyen a lliurar-se als falangistes tot assegurant-li que no li passaria res (Cuadros, 2019, p. 160). Si tot plegat va anar així, alguna cosa va passar perquè l'intercanvi no es va arribar mai a produir, i pel poble van córrer rumors que la denúncia per venjança d'un veí en provocà la detenció i posterior assassinat.

El 27 de juliol consta la seva entrada a la presó, on passa a disposició de l'autoritat militar¹³. Mentrestant, el seu germà feia un pelegrinatge entre els coneguts amb influència perquè l'alliberessin, però tothom se'n desentenia amb l'argument que segur que tot era un error, que ben aviat s'havia de resoldre i que no calia preocupar-se. Al cap d'uns dies, al matí del 13 d'agost, juntament amb 17 presos més, entre els quals hi ha el mestre Tomás Cortés, se'ls enduen als horts de Monturque, on són afusellats. Tenia 29 anys. Tanmateix, a l'expedient citat s'hi afirma que el 17 d'agost fou traslladat a Còrdova per ordre del comandament militar.

Se sap també, tant per declaracions de veïns com per les memòries d'Isidoro Sánchez Povedano que, pocs dies després de la mort, membres de la Falange es presentaren a casa seva per donar el condol a la família i lliurar-los els efectes personals que havien quedat: unes ulleres i el rellotge de polsera. Les mateixes fonts expliquen que el seu germà Juan Bautista, sacerdot, va emmalaltir poc després i va caure en una depressió tan profunda que moria al cap de tres mesos.

Posteriorment, el 1937, Pedro Pareja, malgrat la seva mort, pateix igualment el procés de depuració a Lugo¹⁴, on apareixen els informes del cap de la Guàrdia Civil de Puebla San Juliana, del capellà de Friolfe, que en destaca les tendències esquerranes, de l'alcalde de Páramo i d'un pare de família. Tots fan referència a "la seva mort al front de Còrdova", fet que coneixen per una carta que el pare havia enviat al capellà el 6 de setembre de 1936, en què l'informa de la mort del seu fill a Còrdova el 17 d'agost. La Comissió Depuradora de Lugo reconeix que no hi ha càrrecs contra seu, proposa que se'l doni de baixa per defunció i se li reconeixin tots els drets que li corresponguessin per haver mort al front. Paradoxalment, obté un reconeixement del règim franquista en entendre els depuradors que havia mort en combat i no pas assassinat pels mateixos revoltats.

Una altre cas és el de Juan Bautista Pérez Fuentes, mestre rural, que viva en una horta als afores de la localitat cordovesa de Cabra i que va morir afusellat, amb 34 anys, als encontorns de la carretera de Monturque, sense que encara se n'hagi trobat el cos.

Havia nascut el 1902 al si d'una família de pagesos, al poblet de Las Grajeras, al costat de San José de la Rábida, municipi d'Alcalá Real (Jaén), on passà la infantesa ajudant la família a les tasques del camp i aprenent les beceroles a l'escola propera. El seu fill, Custodio, veí i natural de Priego, recorda que arribà a preparar-se per al batxillerat i que era una persona culta, per a qui les experiències viscudes treballant al camp havien estat la llavor per agafar consciència de la lluita de classes, cosa que l'havia mogut a afiliar-se al partit socialista.

Els seus vincles amb Priego comencen arran de la relació afectiva que manté amb la jove Ángeles Canalejo, que vivia al *cortijo* de Las Alcantarillas, al costat de Las Angosturas. La família recorda com s'explicava que quan la venia a veure li feia senyals cremant rostolls perquè el pogués trobar. Un cop casats, es traslladaren a Cabra, on els havien cedit una casa amb un petit hort que els ajudava a mantenir la família, amb l'ajuda del partit socialista, que tenia intenció de crear una agrupació a la localitat.

En aquella època i gràcies a la seva formació va rebre autorització per fer classes a casa seva fins que va obrir una petita escola laica d'instrucció primària (Luque, 2009, p.108), en la qual els alumnes havien de seure a les escales de l'entrada. Una ocupació que completava fent classe pels *cortijos* dels voltants als nens que no podien desplaçar-se a l'escola i, tot sovint, com a pagament rebia els productes del camp que les famílies li podien donar.

Els anys de la República transcorren plàcidament i la família té quatre fills. A més de fer de mestre rural, en Juan Bautista continua amb l'acció política i divulga entre els jornalers i camperols de la zona els seus ideals d'igualtat i fraternitat amb força èxit, fins al punt que el Front Popular, en la persona de Francisco Rojas López, aconsegueix l'alcaldia a les eleccions de febrer de 1936.

Com en pràcticament totes les localitats de la Subbètica cordovesa, el cop d'estat triomfa ràpidament a Cabra i el 19 de juliol a la tarda el capità de la Guàrdia Civil, Francisco López Pastor, emet un ban de guerra i destitueix l'ajuntament republicà. La sublevació va comptar a la zona des del principi amb el suport de falangistes, requetés i alguns militars com el comandant de cavalleria retirat Ramon Escofet Espinosa i el tinent de complement Luis Pallarés Moreno (Moreno, 2008, pp.268-273).

Afusellament de persones contraries al règim franquista.

Un cop proclamat el ban de guerra, durant tot l'estiu es desferma a Cabra una brutal repressió contra les persones acusades de ser d'esquerres o defensores de la República. En aquest context, a Juan Bautista se'l considera enemic del nou règim i s'ordena localitzar-lo. Un militar anomenat Totalán, amb fama de sanguinari, va diverses vegades al seu domicili al capdavant d'un escamot i en un dels registres destrossa el mobiliari buscant llibres i propaganda republicana però no aconsegueix trobar res que pogués inculpar-lo.

Amagat en un *ventorrillo** [petit hostel proper a una població (N. del T.)] prop de casa seva, s'assabenta que la Guàrdia Civil el busca. Pensa a fugir però parla amb la dona que li diu que si se'n va ho perdrà tot, casa, dona i fills, per sempre i en Juan Bautista davant aquella terrible disjuntiva en què s'arriscava a perdre vida o família, decideix no abandonar-los i el 15 de setembre, davant dels seus, és arrestat i conduït a la presó de Cabra, on escriu el seu testament en un paper amb una forquilla i sobre un plat d'alumini en el qual queden gravades les seves paraules. El seu fill Custodio recorda que hi va demanar a la dona que no donés als fills un padastre i als fills que els estimava més que a la seva pròpia vida. També va deixar escrit que repartissin la seva roba entre els seus familiars i va demanar a un altre presoner que lliurés les pertinences a la família: un rellotge i la camisa i els pantalons que duia posats.

El 19 de setembre la família s'assabenta de l'afusellament. Segons F. Moreno (2008), la seva mort consta al Registre Civil de Còrdova sota l'epígraf "*a consecuencia de la fenecida guerra contra el marxismo*". Aquest mateix autor també fa referència a una informació oral que detalla el nom i els malnoms de diversos afusellats, entre els quals hi ha "el mestre Orsa", que podria bé referir-se a Juan B. Pérez Fuentes¹⁵.

LA DEPURACIÓ

Poques setmanes després del cop d'estat, el 4 de setembre, Ciriaco Cascajo, comandant militar de Còrdova, ordenà la publicació d'un ban dirigit a tots els funcionaris, tant definitius com interins, que els obligava presentar una declaració jurada per tal de poder ser ratificats als llocs de treball, on havien de detallar fil per randa les activitats polítiques, l'afiliació a partits o sindicats, els càrrecs exercits i la seva adhesió al "*Movimiento Salvador de la Patria*"; és a dir, havien d'autoinculpar-se. A més, uns dies després, des del Govern Militar se sol·licitaren informes a la Guàrdia Civil, Comandància Militar, Alcaldia i Parròquia sobre la conducta moral, política i religiosa, que havien de ser supervisats pel Servei d'Investigació i Vigilància de la Falange local.

El govern de Burgos publicà l'11 de novembre de 1936 un decret i una ordre¹⁶ que regulaven la de-

puració del personal docent. Posteriorment, el 7 de desembre es publicà una circular dirigida a les comissions de depuració amb una sèrie d'aclariments, tot plegat amb unes intencions evidents:

"El hecho de que durante varias décadas el Magisterio en todos sus grados y cada vez con más raras excepciones haya estado influido y casi monopolizado por ideologías e instituciones disolventes, en abierta oposición con el genio y tradición nacional, hace preciso que en los solemnes momentos por que atravesamos se lleve a cabo una revisión total y profunda en el personal de Instrucción Pública, trámite previo a una reorganización radical y definitiva de la enseñanza, extirpando así de raíz esas falsas doctrinas que con sus apóstoles han sido los principales factores de la trágica situación a que fue llevada nuestra Patria ". Decret 66, de 8 de noviembre de 1936.

Així mateix, la circular tramesa als vocals de les comissions de depuració firmada pel president de la Comissió de Cultura i Ensenyament, José María Pemán, aclareix aquestes intencions.

"El carácter de la depuración que hoy se persigue no es solo punitivo, sino también preventivo. Es necesario garantizar a los españoles, que con las armas en la mano y sin regateos de sacrificio y sangre salvan la causa de la civilización que no se volverá a tolerar, ni menos a proteger y subvencionar a los envenenadores del alma popular primero y mayores responsables de todos los crímenes y destrucciones que sobrecogen al mundo y han sembrado de duelo la mayoría de los hogares honrados de España.

Los individuos que integran esas hordas revolucionarias, cuyos desmanes tanto espanto causan, son sencillamente los hijos espirituales de catedráticos y profesores que, a través de Instituciones como la llamada Libre Enseñanza forjaron generaciones incrédulas y anárquicas. Si se quiere hacer fructífera la sangre de nuestros mártires es preciso combatir resueltamente el sistema seguido desde hace más de un siglo de honrar y enaltecer a los inspiradores del mal". Circular 7 de diciembre de 1936. BOE n. 52 (pp. 360-361).

També s'hi especificaven els motius pels quals podien els docents ser sancionats, amb el trasllat obligat per a tots aquells que ho havien tingut participació directa o indirecta amb "*la subversión comunista-separatista*" i haguessin simpatitzat amb els partits nacionalistes basc, català, navarrès o gal·lec. D'altra banda, assenyalava la separació definitiva del servei per a tots els docents que haguessin militat als partits del Front Popular o en societats secretes, sobretot amb posterioritat a la revolució d'octubre. I també per als qui "*hubieran orientado sus enseñanzas o actuación profesional en un sentido disolvente*"; és a dir, que haguessin seguit les recomanacions metodològiques proposades pel model d'Escola Nova.

A cada província, doncs, s'hi constitueixen dues comissions de depuració, una, anomenada Comissió Depuradora Provincial C, s'encarregava de la depuració del professorat de l'Escola Normal, els inspectors i el professorat de secundària i escoles d'arts i oficis; l'altra, anomenada Comissió Depuradora Provincial D, ho feia dels mestres nacionals.

Un cop formades les comissions, la depuració s'executava un cop analitzades les declaracions jurades del professorat, on detallaven tota la seva activitat diària pública i privada abans i després del 18 de juliol, a les quals s'havien adjuntat els informes pertinents dels corresponents alcaldes, rectors, comandants de la Guàrdia Civil i pares de "bones" famílies. Amb tot el patracol es presentaven els càrrecs, que els implicats tenien uns dies per refutar amb informes de gent afecta al nou règim que els avalessin, per finalment proposar les sancions que s'elevaven a la Comissió Nacional per tal que les confirmessin.

Pocs dies després de la mort de Pedro Pareja membres de la Falange ers presentaren a casa seva per donar el condol a la família i lliurar-los els efectes personals que havien quedat.

A la localitat de Priego hi ha casos com el de Concepción Rodríguez Lende, nascuda a Palència el 1907, que havia acabat els estudis de Filosofia i Lletres a la Universitat de Madrid el 1930 i que havia estat una de les primeres dones palentines que hi havia accedit. Mestra nacional i des de 1932 professora de Llengua i Literatura a secundària, va començar a exercir a Zamora i el 1933 va arribar a l'acabat de crear Institut Niceto Alcalá-Zamora de Priego, on fou vicedirectora i responsable de la biblioteca del centre, que el 1935 esdevingué Biblioteca Pública Municipal. Molt activa com a promotora cultural, entre altres activitats el 23 d'abril de 1934, amb motiu del Dia del Llibre, impartí la conferència "El Quixot i el seu temps", tal com consta a les memòries-informe dels cursos 1933-35 de l'esmentat institut.

Amb el triomf del cop d'estat se'n perd la pista fins que reapareix el 1942 com a docent a l'institut de Terol, ciutat on la corresponent comissió depuradora presenta el plec de càrrecs per la seva feina a Priego, en què se l'acusa de pertànyer a FETE-UGT, d'identificar-se, i fer-ne gala, amb les polítiques d'esquerres i de la seva escassa religiositat, fins al

punt "que en una ocasió fue amonestada por un vecino de Priego, Mariano Zurita¹⁷, por no arrodillarse al pasar a su lado el Santo Viático".

Presentat el plec de descàrrecs, no fou pas atès i fou sancionada amb la separació de l'ensenyament per ser d'esquerres, poc religiosa i irreverent. Revisat l'expedient el 1948, se'n dictà el trasllat forçós amb prohibició de sol·licitar vacant durant dos anys, a banda de ser inhabilitada per a càrrecs directius i de confiança. Cinc anys més tard una nova revisió anul·la l'anterior i queda definitivament separada del magisteri.

No se sap si per haver-ho demanat o per alguna amnistia del dictador, al cap d'un temps fou rehabilitada, ja que en les adjudicacions del concurs de trasllats convocat entre els professors agregats de Llengua i Literatura Espanyola d'instituts d'ensenyament mitjà publicades al BOE n. 133 de 5 de juny de 1967, hi apareix el nom de Concepción Rodríguez Linde per una plaça a l'Institut de Madrid "Emperatriz María de Austria", procedent de l'institut masculí de Zamora. Totes aquestes vicissituds no van poder acabar amb el seu interès per la feina i 25 anys després de ser sancionada trobem el seu nom a la llista d'admissió als cursos de la Universitat d'Estiu de Santander, concretament en un curset de llengua i literatura espanyoles per a professors adjunts d'ensenyament mitjà, en el qual hi havia com a conferenciants els poetes Gerardo Diego i José Hierro.

Un altre cas vinculat a Priego, on arribà el 1933, és el del mestre nacional Carlos Pérez de Siles y Ruiz de los Mozos, nascut el 5 de gener de 1906. Molt actiu en la vida cultural de la ciutat, el 18 de juliol tenia plaça a l'escola n. 1 del Grup escolar "Escultor Álvarez" i, com tota la resta de mestres de la localitat hagué de presentar una declaració jurada d'activitats polítiques i sindicals, on reconeixia la militància i el seu lideratge a la Unió Republicana, un partit polític fundat el 1934 per la fusió del Partit Radical Democràtic de Diego Martínez Barrio i el Partit Republicà Radical Socialista liderat per Félix Gordón Ordás. Al seu expedient de depuració hi consten dos informes sobre un intent de depositar la corporació nicetista a favor del Front Popular, mentre que en una notificació de la Comandància Militar de Priego, el brigada José Benito h manifestava:

Al maig de 1936, se li va oferir constituir una gestora municipal per tal d'apartar del poder els nicetistes, però després de diverses reunions a Còrdova, es negà a col·laborar amb els socialistes i alguns comunistes, ja que la seva única intenció era governar des d'Unió Republicana.

Durant el 1937 arriben a la Comissió Depuradora de Còrdova els informes de la gestora municipal, l'arxipreste de la localitat, l'autoritat militar

Alejandro Lerroux, fundador del *Partido Republicano Radical*.

i el cap de la caserna de la Guàrdia Civil, en què s'insisteix en les seves militància i lideratge polítics. L'arxipreste, José L. Aparicio en censurava l'actuació política, com a principal promotor de les esquerres a la localitat i el representant dels pares de família, Antonio Porras, feia referència al pròleg que havia escrit per al llibre *La Salud y la Enfermedad*, el seu amic i metge local Antonio Rivadeneyra, on qualificava Rússia com un model a seguir, si bé després se'n desdigué i feu retirar-ne els exemplars. Mariano Zurita, membre de la gestora municipal, comunicava que "lo único que hay en su contra, es un párrafo de un prólogo de un libro de medicina en el que se ocupava con gran extensión y admiración en materia de higiene y protección de la niñez"¹⁸. Finalment, la Guàrdia Civil feia referència a la pertinença al comitè local d'Unió Republicana i a haver estat tancat a la presó de Priego durant els primers dies de la sublevació.

Amb tots aquests informes, la Comissió de Depuració presentà com a càrrecs: "Ocupar la presidència del Comité Local de la Unión Republicana, promover una Gestora con intención de relevar a los nicetistas del poder en mayo de 1936 y ser autor de escritos en los que se exalta y admira la organización de Rusia en cuanto a profilaxis y cuidado de niños se refiere".

Un cop fora de la presó, on romangué unes setmanes, s'adaptà a la nova vida de la localitat, anant a missa i combregant sovint. Amb la intenció d'ajudar-lo, Rivadeneyra el presentà com a candidat

per a la comissió de guerra, però no fou admès, com sí ho va ser a la Falange al gener de 1937, tal com destaca l'informe de la seva delegació local de 1955, on consta que durant un temps no gaire llarg fou el responsable dels *Flechas* de l'organització juvenil de la ciutat.

Al plec de descàrrecs, Pérez de Siles reconeixia que davant el risc que el poder al poble caigués a mans de partits més extremistes havia agafat provisionalment la presidència del comitè local d'Unió Republicana, si bé mai no va participar en cap mena de procés electoral. Pel que fa al pròleg del llibre *La Salud y la Enfermedad*, al·legava:

Que en aquel comentario hice comparar la educación física infantil de la antigua Grecia y la moderna Rusia, tomando estos estados como los dos casos más extremos de la Historia, pero sin que la finalidad de lo escrito fuera otra que despertar el estímulo de los centros españoles en cuanto a dichas organizaciones se referia. [A més, afegia] se le había dado una mala interpretación a la primera edición, siendo reemplazada en la segunda.

Finalment, el 13 de maig de 1938 la Comissió de Depuració Provincial, en primera instància, el sanciona amb un trasllat dins la província i la suspensió de sou i feina d'un any. No obstant, l'acusació que se li fa pel pròleg li causa problemes prou greus. A l'expedient de depuració hi ha escrits on li exigeixen

el lliurament d'un exemplar de la primera edició per sotmetre'l a revisió. Pérez de Siles s'excusà amb l'argument que no se n'havien editat gaires exemplars i que no sabia pas on podien ser en aquell moment.

Presentat el plet de descàrrecs, no fou pas atès i Concepción Rodríguez fou sancionada amb la separació de l'ensenyament per ser d'esquerres, poc religiosa i irreverent.

Així doncs, en una segona instància, la Comissió dictaminà la seva separació definitiva del cos de docents "*mientras no aportara el libro que tenía la apologia a Rusia*"¹⁹, una sanció confirmada posteriorment pel Jutjat Superior de Revisions, el 6 de novembre de 1943 (Morente, 2011, p.415). Més endavant, el 1956, la condemna fou revisada i substituïda per un trasllat fora de la província i la inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança.

Pel que fa a la depuració de la resta de docents de la localitat cal destacar que als informes sobre la conducta professional i social hi tenen una importància insòlita els sentiments religiosos i hi són determinants les opinions dels capellans que els feien, especialment les del rector José L. Aparicio.

També són rellevants els informes de Mariano Zurita, vocal de la Gestora Municipal, que hi feia valoracions força particulars, precises i, a voltes, ben extravagants, sobretot sobre les mestres més joves, amb comentaris crítics de les que mostraven "*exageración en modas*", o sobre la que "*era izquierdista, no ha dado buen ejemplo en el pueblo, pues era una señora muy libre*" i, fins i tot, amb la voluntat de crear sospites amb indicacions com "*no se ha podido comprobar que hiciera propaganda impía a los niños*". Igualment, hi acusà diversos docents de llegir diaris d'esquerres com El Heraldo de Madrid, si bé sobretot incidia en la pràctica de la religió, si era fervorós o indiferent, fins al punt que hi ha un cas en què arriba a afirmar que "*los vecinos se encontraban admirados por lo bien que enseñaba ahora [passat el 18 de juliol] el catecismo*"²⁰. Dissortadament, aquesta mena d'informes eren els que mereixien més crèdit per a la Comissió Depuradora.

Finalment, a tall de conclusió, es pot afirmar que els assassinats de mestres, homes i dones, durant els primers dies després del cop d'estat, juntament amb els processos sancionadors imposats per les comissions de depuració havien portat la por i el pa-

timent a moltes famílies de docents. Amb la derrota republicana, el temor a ser "*paseado*", empresonat o patir sancions que, tot sovint, repercutien durament sobre les famílies, provocà entre els docents una humiliant autoreeducació personal i social. Un procés que no tan sols era un mecanisme de defensa, sinó també de resistència, malgrat que impliqués l'exhibició pública d'adhesió al nou règim, la incorporació a la Falange o al Requetè i l'assistència a manifestacions i litúrgies religioses. Tot plegat amb la intenció de fer oblidar a les autoritats franquistes que s'havien identificat amb els ideals republicans. El magisteri procurà adaptar-se als nous costums i a la moralitat pública i privada imposades, davant la inquisidora mirada dels caps locals de la Falange, els rectors de les parròquies i els nous mestres afins al nou règim que s'incorporaven a les escoles.

D'altra banda, des del punt de vista professional, s'aparquen les metodologies de l'Escola Nova. De Dewey, Pestalozzi, Montessori i Freinet, entre d'altres, ja ni se'n parla, ja que les propostes metodològiques que fan són considerades pel franquisme com a estrangeritzants i poc amigues de l'esforç, davant de la pedagogia autènticament espanyola del sacrifici i el treball. Es tanquen instituts i escoles professionals i d'arts i oficis, es prohibeixen i destrueixen manuals escolars sospitosos d'atemptar contra les idees del nou règim, tant pel contingut com per qui n'era l'autor. S'imposa l'obligatorietat de la religió i del catecisme, com també la segregació escolar per sexes.

Així doncs, en aquells anys sanguinaris el nou règim reprimeix i fa callar el magisteri republicà. La repressió és tan intensa i profunda que, un cop acabada la guerra, per cobrir les places de docent s'han d'inventar una llei de mestres-batxillers, de mestres sense magisteri i, de mestres excombatents i d'exoficials que ensinistressin la trista infància de postguerra en les consignes del règim, les obligacions de la llar i les estrictes normes morals que imposa el nacionalcatolicisme, amb la recuperació de l'antiga Llei Moyano, que retorna a l'Església tot el protagonisme en el terreny de l'educació que la República li havia arrabassat.

El procés de destrucció de l'obra educativa de la República generà una repressió ferotge cap als docents, sobretot els i les mestres que el govern republicà havia considerat fonamentals per a la modernització del país. Alhora suposà l'eliminació del pensament, idees i cultura que implicava la construcció de la democràcia, substituït per la força per un model sociocultural basat en l'autoritarisme, el catolicisme, les diferències socials i les represàlies als vençuts, que defineix la dictadura franquista i ha perviscut fins a ben entrada la democràcia.

CITES

² Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts (1931) *Decret de 24 de juny de 1931*. (Gaceta de Madrid n. 175, de juny de 1931, p. 1612)

³ Tradicionalment denominada Guerra Civil. Actualment alguns historiadors fan referència a la Guerra d'Espanya, atès el caràcter internacional que tingué amb la implicació d'Alemanya, Itàlia, Portugal i Rússia. Per a, més informació vegeu D. Jorge (2016, pp. 24-34)

⁴ *Diari Oficial del Ministeri de la Gerra*, 25-VII-1936, pp. 1-2.

⁵ Lorenzo Luzuriaga ha estat un dels més grans pedagogs espanyols. Fou president de la Lliga espanyola de la Nova Educació, assistí a diversos congressos internacionals relacionats amb l'educació i el 1931 fou nomenat membre del Consell Nacional de Cultura. Al setembre del mateix any publicà a *Revista de Pedagogia*, les Bases per a un Avantprojecte de Llei d'Instrucció Pública, inspirades en la idea de l'escola unificada, esborrany d'una Llei General d'Educació, que mai no s'arribà a aprovar, malgrat la necessitat urgent que en tenia el país.

⁶ *Decret del 29 d'abril de 1931, Decret de 4 de maig de 1931, Decret de 29 de maig de 1931, Decret de 6 de maig de 1931 i Circular de 13 de maig de 1931, Decret de 9 de juny de 1931, Decret de 24 de juny de 1931, Decret de 3 de juliol de 1931 i Decret de 29 de setembre de 1931.*

⁷ *6 Revista de Pedagogia* era una publicació mensual que reunia més de 600 pàgines anuals, a més de nombrosos col·laboradors que hi exposaven les idees i experiències pedagògiques més avançades. Entre els més habituals hi havia personatges de la talla de A. Castro, Morente, Xirau, Santullano, Zulueta, Rosa Sensat, Pau Vila, Joan Bardina, Claparede, Cousinet, Dewey, Ferriere, Decroly, Lipmann, Montessori, Piaget, Kerschensteiner i molts d'altres.

⁸ Aquesta "impressió de lectura" li resultà molt negativa ja que a causa del que hi va escriure fou sancionat en el procés de depuració que va patir després del cop d'estat del 18 de juliol de 1936.

⁹ http://www.icem-freinet.fr/archives/d_novers/pionniers.htm#Espagne

¹⁰ Alcalá Ortiz, E. (2008) *Efemérides Históricas de Priego i Aldeas en la Prensa Cordobesa (1852-1952)*, Priego de Córdoba. Recuperat de <http://www.enriquealcalaortiz.com>

¹¹ Gaceta de Madrid, n. 154, de 3 de juny de 1933.

¹² Durant els anys 1934 i 1935 es crearen 2.575 places de mestre, mentre que entre 1931 i 1933 se n'havien creat 13.580.

¹³ Arxiu Municipal de Priego de Córdoba. Presó del Partido de Priego. Expedient n. 211-760-1.

¹⁴ AGA. Comissió Depuradora de Lugo. Expedient n. 19.

¹⁵ *Les orzas són uns recipients més petits que les gerres on es guardaven, submergits en oli o greixos, els productes obtinguts de la matança de porc, que es fa a l'inici de l'hivern per tal d'autoproveir-se als cortijos de la comarca de la Subbètica. Uns productes que s'utilitzaven sovint com a pagament en espècie.*

¹⁶ *Decret 66 i Ordre de 8 de novembre de 1936. BOE n. 27.*

¹⁷ Membre de la Gestora Municipal i encarregat de fer els informes del professorat i magisteri per a les comissions de depuració. Uns informes de contingut marcadament reaccionari i que tingueren força pes.

¹⁸ AGA. Expedient de depuració n. 525.

¹⁹ S'han trobat diversos llibres de la segona edició, però només un de la primera, propietat de la família de l'autor. En aquest exemplar li havien arrencat les pàgines escrites per Pérez de Siles, però no pas el pròleg sinó un comentari de lectura al final del llibre. És molt probable, doncs, que tota la primera edició fos destruïda pel mateix autor.

²⁰ AGA. Expedients de depuració del magisteri a Priego de Córdoba.

BIBLIOGRAFIA

Alcalá Ortiz, E. (2002). Un periódico infantil: Nuestra Escuela. Adarve, (632)

Alcalá Ortiz, E. (2008). *Efemérides Históricas de Priego y Aldeas en la Prensa Cordobesa. (1852-1952) Priego de Córdoba*. Recuperat de <http://www.enriquealcalaortiz.com>.

Aral, L. (2013). *Gonzalo de Aguilera Munro, XI Conde de Alba de Yeltes. (1886-1965)*. Salamanca. Universitat de Salamanca.

Cuadros, J. (2016). *Priego de Córdoba: de la Dictadura a la República (1923-1936). A Los fondos fotográficos en el ámbito local y su difusión pedagógica. Análisis de una propuesta para la Ciudad de Priego de Córdoba* (pp. 65-261). Tesi Doctoral. Granada. Universitat de Granada.

Cuadros, J (2019). *La nada y el silencio. Represalias políticas y sociales en Priego de Córdoba, 1936-1939*. Sevilla: Aconcagua Ed

Del Caño, J. F. (2018). *La destrucción de la obra educativa de la República en Priego de Córdoba (1936-1939)*. Sevilla: Aconcagua Ed.

Forcada, M. (2018). *Zamoranos. Historia y vida*. Priego de Córdoba: Autor. Impr. Gráficas Minerva de Córdoba.

Jorge, D. (2016). *Inseguridad Colectiva. La Sociedad de Naciones, la Guerra de España y el fin de la paz mundial*. València: Tirant, Humanitats.

Llopis, R. (1931). *La escuela y el Pueblo. Lo que hará la República*. *Crisol*, 16-IV-1931, p. 13.

Luque, F. (2009). *Monturque durante la Guerra Civil (1936-1939)*. Monturque: Ed. Ayuntamiento de Monturque.

Luzuriaga, L. (1931a). *Llamamiento al magisterio republicano*. *Crisol*. 28-IV-1931, p.13.

Luzuriaga, L. (1931b). *El Problema de la Escuela Única. La posible solución espanyola*. *Crisol*, 20-VI-1931, p. 3.

Márquez, j. M. (2012). *Las víctimas de la represión militar en la provincia de Sevilla*.

Memoria Informe Cursos 1933-1935. Instituto Elemental de Segunda Enseñanza "Alcalá-Zamora" de Priego de Córdoba (Córdoba). (1935). Ciudad Real: Imprenta Enrique Pérez.

Moreno, F. (1983). *La República y la Guerra Civil en Córdoba (I)*. Còrdova: Excm. Ajuntament..

Moreno, F. (2008). *1936: el genocidio franquista en Córdoba*. Barcelona: Crítica.

Moreno, F. (2016). *Los desaparecidos de Franco*. Madrid: Editorial Alpuerto.

Morente, F. (2001). *La muerte de una ilusión: el Magisterio espanyol en la Guerra Civil yy el primer franquismo. Historia y comunicación social*, (6) pp. 187-201.

Morente, F. (2005). *Los fascismos europeos y la política educativa del franquismo. Historia y Educación*, (24), pp. 179-204.

Morente M. (2011). *La depuración de la enseñanza pública cordovesa a raíz de la Guerra Civil*. Còrdova: Editorial Páramo.

Ortiz, J. (2006). *Del golpe militar a la guerra civil: Sevilla, 1936*, (3a. ed). Sevilla: RD Editores.

Pérez, M. (2000). *La enseñanza en la Segunda República. Revista de Educación*, n. extr. pp. 317-332.

Preston P. (2011). *Idealistas bajo las bales*. Madrid. Debate.

Rivadeneira A. (1936), *La salud y la Enfermedad*. Còrdova: Ed. Librería Luque (Impremta de Rogelio Luque).

Sánchez, F. (2013). *Los mitos del 18 de julio*. Barcelona: Crítica.

Sánchez, I. (1998), *Memorias de un miliciano en la República*. Luque: publicació familiar.

Traducció: Joan Barahona